

Boekbesprekingen

Fraude in de wetenschap

Frank van Kolfschooten, *Valse vooruitgang: Bedrog in de Nederlandse wetenschap*. Amsterdam: L.J. Veen, 1993. ISBN 90 254 0146 5. f 29,90.

Onder de titel *Valse vooruitgang* heeft Frank van Kolfschooten een leesbaar en amusant boek geschreven, vol anekdotes over bedrog in de Nederlandse wetenschap, van de affaire-Buck tot de hersenonderzoeker Schadé, die eind jaren zestig tijdens de Amerikaanse ruimtevluchten voor de televisie geregeld commentaar verzorgde over de hersenfuncties van de ruimtevaarders. Hij belde daartoe naar Hilversum vanuit het ruimtecentrum in Houston, waar hij werkzaam was bij de medische dienst van de NASA. Tenminste, dat was wat hij vertelde. Problemen ontstonden pas toen iemand hem tevergeefs in Houston probeerde te bereiken. Uiteindelijk bleek hij gewoon thuis te zitten in Noord-Holland. Van Kolfschooten vertelt het verhaal met de nodige suspense, en inclusief de details die de geschiedenis zo aardig maken: hoe Schadé, nadat hij thuis was aangetroffen, vertelde dat hij zojuist door de Amerikaanse geheime dienst uit de Verenigde Staten was ontvoerd omdat hij te veel wist, etc.

Van Kolfschooten betitelt zijn boek nadrukkelijk als een journalistiek produkt. Het is vooral een inventarisatie van bekende en minder bekende gevallen van plagiaat, data-massage en andere dubieuze praktijken. Terecht onthoudt Van Kolfschooten zich van een antwoord op meer algemene kwesties, zoals de vraag of de gevallen in zijn boek het topje van een ijsberg vormen, of niet meer zijn dan incidentele ontsporingen van wat in de wetenschap gebruikelijk is. Wel komt hij in zijn laatste hoofdstuk met een enkele aanbeveling. Hij meent dat bedrog in de wetenschap in Nederland meer aandacht verdient. Hij wijst nadrukkelijk op een initiatief in Denemarken. Daar bestaat een speciale controlerende instantie waar oneerlijke praktijken in de wetenschap gemeld kunnen worden. In deze bespreking wil ik bekijken of de door Van Kolfschooten gepresenteerde voorbeelden inder-

daad dienen te leiden tot grotere waakzaamheid in de wetenschap of zelfs tot het instellen van een speciale controlerende instantie.

Het eerste grote hoofdstuk gaat over plagiaat en is voornamelijk gevuld met een aantal spectaculaire gevallen, niet - zoals bij iemand als Van Dis - van een paar gejatte zinnnetjes, maar van hele lappen tekst die zonder aanhalingstekens zijn overgepend. Fascinerende lectuur, vooral omdat men zich afvraagt wat de daders in 's hemelsnaam bewogen kan hebben tot deze vorm van bedrog die zo riskant en zo eenvoudig aantoonbaar is. Specialistische wetenschappelijke teksten worden immers vooral gelezen door collega-specialisten; deze collega's zijn bij uitstek degenen die de literatuur kennen waaruit de plagiator heeft geput. De gemakkelijke bewijsbaarheid van ernstige vormen van plagiaat betekent ook dat mij een speciale controlerende instantie hiervoor niet zo nodig lijkt. Bovendien is plagiaat weliswaar buitengewoon abject, maar nauwelijks schadelijk voor de voortgang van de wetenschap. Plagiaat behelst immers uitsluitend dat de eer van een tekst bij de verkeerde persoon terecht komt; voor de inhoud van het werk maakt het weglaten van aanhalingstekens en bronvermelding niet veel uit.

Het volgende hoofdstuk gaat over *slachtoffers* van wetenschappelijk bedrog, vooral Nederlanders die een artikel voor publikatie hebben aangeboden of een onderzoeksaanvraag hebben ingediend en menen dat zij bestolen zijn door de - meestal buitenlandse - beoordelaars. Het probleem met deze verhalen is dat de betrouwbaarheid ervan in de meeste gevallen niet valt na te gaan. Iedereen die langer meeloopt in de wetenschap, weet dat wangedrag van beoordelaars weliswaar voorkomt, maar lang niet in de mate waarin daarover door vermeende slachtoffers wordt geklaagd. In veruit de meeste gevallen gaat het voornamelijk om paranoia, en dergelijke paranoia is zelf natuurlijk ook weer reuze interessant - je zou je bijvoorbeeld kunnen afvragen of dit soort paranoia niet een welhaast onvermijdelijk nevenprodukt is van de bezetenheid die nodig is voor werkelijk goed wetenschappelijk werk - maar 'wetenschappelijke paranoia' is niet het thema van Van Kolfshoeten. Hij behandelt de verhalen van onrechtvaardig behandelde wetenschappers te zeer alsof ze zonder meer waar zouden zijn. Neem bijvoorbeeld het verhaal van de geoloog J.B. Kloosterman op pagina 73. Een artikel van hem werd afgewezen door een Braziliaans tijdschrift. Van een Braziliaanse vriend hoorde

hij dat het artikel was afgewezen onder andere omdat hij geen Braziliaan was. Tja, wat moet men denken van zo'n verhaal? Misschien is het waar, misschien is het niet waar, en misschien is het een beetje waar. Maar Van Kolschooten presenteert het verhaal alsof het zonder meer waar zou zijn. Met 'valse vooruitgang' in de wetenschap heeft de afwijzing van dat artikel overigens niets te maken, en zelfs niet - als we er voor het gemak van uitgaan dat het een ontzettend belangrijk artikel was - met stagnatie in de wetenschap. Want deze dr. Kloosterman heeft, aldus Van Kolschooten, niet geprobeerd om zijn artikel elders gepubliceerd te krijgen. Kortom, indien dit artikel inderdaad publikatie verdient, dan lijkt mij dat de voornaamste hinderpaal daarvoor gezocht moet worden bij de laksheid van de auteur.

Van Kolschooten behandelt ook kleinere vormen van bedrog. Bijvoorbeeld: mensen die hetzelfde artikel in meerdere tijdschriften publiceren. Ik moet bekennen dat ik dit eigenlijk nooit beschouwd heb als bedrog, maar dat ik integendeel altijd jaloers ben geweest op auteurs die hun artikelen op meerdere plaatsen weten te slijten. Volgens Van Kolschooten is dergelijk gedrag echter verwerpelijk omdat met moderne zoektechnieken, zoals cd-rom, wetenschappelijke artikelen altijd te vinden zijn; dubbele publikatie leidt dus tot onnodige toename van de literatuur en daarmee tot datavervuiling. Ik heb mijn twijfels over het zeer geordende beeld van wetenschap dat hieraan ten grondslag ligt. Ik heb bijvoorbeeld nog nooit van cd-rom gebruik gemaakt.

Of neem de kwestie van de 'kleinst publiceerbare eenheid': sommige auteurs zouden hun nieuwe informatie niet zoveel mogelijk comprimeren tot één enkel artikel, maar verdelen in zo klein mogelijke partjes, om die partjes te kunnen publiceren in zoveel mogelijk afzonderlijke artikelen. Ook dat zou leiden tot onnodige toename, en dus tot vervuiling van de literatuur. Ik ken dit verhaal, maar ik geloof niet dat ik dit verschijnsel ooit in werkelijkheid ben tegengekomen. Wat ik wel ken, is een veel erger soort vervuiling: je schrijft een artikel over een specialistisch thema; alles is klaar, je weet precies wat je voor nieuws te melden hebt, maar voordat je de tekst afrondt, moet je alle literatuur over dat thema opzoeken en lezen, om te kijken of je niets belangrijks hebt gemist. Dat is frustrerend werk omdat het veel tijd kost en bijna nooit iets oplevert, want in de meeste literatuur staat eenvoudigweg niets nieuws. Was het maar

waar dat in ieder artikel althans één, al was het maar piepklein, nieuwtje stond! Gezien de overvloed aan volstrekt onbeduidende literatuur lijkt mij welhaast ieder middel geoorloofd voor auteurs die wèl iets te vertellen hebben om voor hun eigen werk meer aandacht te vragen, bijvoorbeeld door hetzelfde artikel meerdere keren te publiceren. De overvloed aan artikelen waarin niets nieuws staat, is een groot probleem dat met de toename van de wetenschappelijke literatuur alleen maar groter wordt. Met bedrog heeft zulke vervuiling echter niets te maken - alleen maar met doodgewone incompetentie.

En dan zijn er in het boek van Van Kolfschooten nog de spectaculaire affaires, zoals de eerder genoemde Schadé met zijn televisiecommentaar uit Houston. Zo'n affaire heeft, hoe amusant ook, met wetenschap al helemaal niets uit te staan. Weliswaar was Schadé werkzaam in het wetenschappelijk onderzoek, en zal hij zich tegenover de televisie stellig hebben laten voorstaan op zijn wetenschappelijke positie, maar hij zal zijn televisiecommentaren niet gepresenteerd hebben als bijdragen aan het wetenschappelijke debat.

Een twijfelgeval is de affaire die door Van Kolfschooten het meest uitvoerig wordt beschreven en die tot dusver uitsluitend binnenskamers bekend was: het geval van A. Stolk, die in 1950 op 34-jarige leeftijd werd aangesteld als medisch hoogleraar aan de VU, en twaalf jaar later met vervroegd pensioen werd gestuurd omdat er ernstige twijfels waren gerezen over zijn werkwijze. Hij rapporteerde over aantallen proefdieren die ongeveer twintig keer zo hoog waren als de werkelijk onderzochte aantallen. De betrokkenen kregen een spreekverbod opgelegd, en Stolk werd geruisloos geloozd. Met veel verve vertelt Van Kolfschooten wat 'professor' Stolk daarna ging doen: hij werd ontdekkingsreiziger. In de boeken die hij schreef over zijn reizen door het oerwoud, staan de dieren die hij tegenkwam, afgedrukt op foto's waarvan boze tongen beweren dat ze genomen zijn in Artis. Met *wetenschappelijk* bedrog heeft dit alles, hoe komiek en opzienbarend ook, echter niets van doen. De oude beschavingen die Stolk bij zijn ontdekkingsreizen ontdekte, zijn nooit voorwerp geweest van discussie in wetenschappelijke kring.

Anders ligt het met de medische publikaties van Stolk uit de jaren vijftig. Van Kolfschooten laat zien dat dit werk nog steeds serieus wordt genomen, maar dat geenszins vaststaat of de door Stolk ontdekte kankersoorten bij vissen ook werkelijk allemaal bestaan. Erg

diep gaat Van Kolf schooten hier niet op in - terecht, want dat vereist specialistische kennis waarover hij niet beschikt. Mochten sommige van die kankersoorten hetzelfde realiteitsgehalte hebben als de later door hem getekende plattegronden van Afrikaanse nederzettingen die een treffende gelijkenis vertonen met de structuur van cellen onder de microscoop, dan is hier inderdaad sprake van 'valse vooruitgang' in de wetenschap. Licht hier dan een taak voor een speciale controlerende instantie tegen wetenschappelijk bedrog? Controle van deze bevindingen van Stolk lijkt mij een volstrekt legitiem onderdeel van het gewone onderzoek van specialisten op dit vakgebied. Een aparte instantie is voor zulk werk niet nodig.

Hoe brengen de sociologen het er in dit boek van af? Er is één sociologische rel. Zijdeveld ontdekte in 1972 dat een overzichtsartikel van de hoogleraar sociologie H.P.M. Goddijn, (neen, niet Walter, de godsdienstsocioloog, maar zijn broer), grotendeels zonder bronvermelding was overgeschreven. Zijn stukje daarover werd geweigerd door *Mens en Maatschappij*. De redactiesecretaris liet weten dat Goddijn met zijn overzichtsartikel 'reproducerend werk' had verricht, en dat de *Grote Van Dale* geen onderscheid maakt tussen 'reproducen' en 'kopiëren'. Ook die redactiesecretaris was een socioloog en niemand minder dan drs. J.K.M. Gevers, 'toen blijkbaar ook al behendig in het bewegen door mijnen velden', aldus Van Kolf schooten.

De socioloog Paul Schnabel beschreef in 1978 hoe de psychiater H. van Praag zijn inaugurele rede grotendeels had overgeschreven. Van Kolf schooten noemt het geval van Van Praag als duidelijkste voorbeeld van zijn stelling 'dat de ontdekking van plagiaat meestal geen ernstige gevolgen heeft voor de carrière van de dader'. Mij viel het eigenlijk alles mee dat ontdekking soms wel degelijk gevolgen heeft, namelijk als het plagiaat ontdekt wordt tijdens een sollicitatieprocedure: dan loopt de sollicitant onherroepelijk de nieuwe baan mis. Maar Van Praag kon zijn carrière inderdaad voortzetten: eerst in Amerika, en thans als hoogleraar-directeur in Maastricht. Zijn carrière is door het plagiaat dus niet gebroken. Maar in ander opzicht heeft hij wel degelijk ernstige schade geleden. Toen bijvoorbeeld de rector van de Rijksuniversiteit Limburg, J. Cohen, kortgeleden benoemd werd tot staatssecretaris, schreef Van Kolf schooten dadelijk in *NRC Handelsblad* dat deze zelfde Cohen zich eerder enigszins bagatelliserend had uitgelaten over het vroegere plagiaat van de onlangs

bij zijn instelling benoemde hoogleraar. Zoiets is natuurlijk vervelend voor Cohen, maar nog veel vervelender voor Van Praag. Extra straf door een controlerende instantie lijkt mij in zo'n geval dan ook wat veel van het goede.

Overigens: minstens in één geval bestaat er zo'n controlerende instantie, en wel in het geval van Van Praag! Op 2 september 1993 schreef de emeritus hoogleraar geneeskunde dr. F. Meijler in *Het Parool* dat Van Praag zojuist was benoemd tot lid van de KNAW. Aan die benoeming was een onderzoek voorafgegaan door een commissie, ingesteld door de sectie geneeskunde van de KNAW. Deze commissie - aldus nog steeds Meijler - was in haar rapport tot de conclusie gekomen dat bij alle betwiste passages van Van Praags inaugurele rede wel degelijk zou zijn verwezen naar de gebruikte auteurs. Dat is een wonderlijke conclusie; wie zich interesseert voor de details, raadplege het *MGv* van juni 1978, 430-445. Van Kolf-schooten antwoordde in *Het Parool* van 13 september dat het hierbij gaat om een vertrouwelijk rapport dat door niemand, ook door hem niet, mag worden ingezien 'en dat de KNAW Meijlers stelling dat Van Praag géén plagiaat heeft gepleegd, niet voor haar rekening neemt'. Wie het artikel van Meijler en de reactie van Van Kolf-schooten daarop leest, moet zich afvragen of de instelling van een controlerende instantie in dit geval nu wel zo reinigend en verhelderend heeft gewerkt. Het debat over wetenschappelijk bedrog kan misschien maar beter gewoon worden voortgezet waar het zich tot dusver bevond: onder collega's. En wie aarzelt zelf een collega aan te klagen, kan altijd nog terecht bij een goede wetenschapsjournalist als Van Kolf-schooten.

Han Israëls

Henk Becker, *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff, 1992.

In 1985 publiceerde de Utrechtse hoogleraar sociologie Henk Becker in *Hollands Maandblad* een artikel onder de titel 'Generaties' (*Hollands Maandblad* 26 (1985) afl. 4, 14-25). Daarin ontvouwde hij de gedachte dat in de huidige Nederlandse bevolking vier generaties bestaan die elk bepaald worden door de gemeenschappelijke ervaringen tijdens hun formatieve fase. Becker onderscheidde achtereenvolgens de *vooorlogse generatie*, geboren tussen ongeveer 1910 en 1930 en opgegroeid in jaren van crisis en oorlog; de *stille generatie*, waarvan de leden geboren zijn tussen 1930 en 1940 en die tijdens hun kindertijd en jeugd hebben kunnen profiteren van het economisch en sociaal-cultureel gunstige klimaat van de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig. Degenen die geboren zijn tussen 1940 en 1955 maken deel uit van de *protestgeneratie*. Zij zijn opgegroeid tijdens en beïnvloed door de maatschappelijke vernieuwingsbeweging van de jaren 1965-1975. De leden van de *verloren generatie* ten slotte (geboren tussen 1955-1970) kregen in hun formatieve periode te maken met een economische recessie. De geboorte in een bepaalde constellatie was voor Becker bepalend voor de waardenoriëntaties van de leden van die generatie en bepaalde ook hun kansen in de samenleving. De grenzen tussen de verschillende generaties worden bepaald door trendbreuken (oorlogen, economische crises) die geboorteaargangen aaneensmeedden tot generaties.

Sedert het verschijnen van dit artikel is Becker doorgegaan met het bestuderen van dit generatiepatroon. Hij heeft er een theoretische grondslag aan gegeven en, naar eigen zeggen, de empirische basis versterkt. Het resultaat hiervan is de afgelopen jaren in diverse wetenschappelijke publikaties verschenen. Het hier besproken boek vormt de neerslag van dit werk. Het is, zoals de auteur in zijn voorwoord schrijft, bedoeld voor een lezerskring die ruimer is dan alleen de kring van vakgenoten. Daarin is hij ongetwijfeld geslaagd, gezien de publiciteit die het verschijnen van het boek omgaf. Het is ook verdiend, want hij schrijft vlot en met overtuiging. Becker heeft echter meer pretenties met dit boek: hij werkt ook de theoretische

grondslag van zijn generatiepatroon uit en geeft in een aanhangsel een beknopte opsomming van onderzoek dat de door hem ontwikkelde theorie empirisch ondersteunt.

Generaties en hun kansen bestaat uit twee delen. In het eerste deel werkt Becker opnieuw het patroon van vier generaties uit. In essentie wijkt deze beschrijving niet af van die in eerdere publikaties. Wel geeft hij nu meer voorbeelden en wijdt hij in zijn beschrijving ook wat verder uit. Nieuw is dat Becker nu de vraag opwerpt of de geboortecohorten na 1970 een nieuwe generatie vormen. Hij geeft daarvoor enkele aanwijzingen, zoals het feit dat het hier om relatief kleine cohorten gaat (de sterke daling van het geboorteniveau na 1970) die bovendien, door de economische opleving vanaf 1985, meer kansen op de arbeidsmarkt zouden hebben. De schoolverlaterswerkloosheid, die de 'verloren generatie' volgens Becker zo in de weg zat, verdween na 1985 grotendeels. In immateriële zin meent Becker dat de toenemende belangstelling voor het milieu en de val van de communistische regimes in Oost-Europa de basis kunnen zijn voor nieuwe waardenoriëntaties bij deze generatie. We zien hier overigens al hoe moeilijk het is patronen te onderscheiden, want kort nadat Becker zijn tekst afsloot, sloeg een nieuwe recessie toe. Ik kom daar nog op terug.

In het tweede deel van het boek gaat Becker in op een aantal achtergronden van het geschetste patroon. Allereerst ontwerpt hij een eigen generatietheorie. Na een beschrijving van de theorie van Karl Mannheim uit 1928 en van de bekende these van Inglehart over de verschuiving van een materialistisch naar een post-materialistisch waardepatroon uit de jaren zeventig ontwikkelt hij een eigen theorie, zonder enige valse bescheidenheid 'de tweede grootschalige toepassing van het begrip generatie' genoemd. Becker maakt een mix van de socialisatietheorie en de rationele keuze-theorie en veronderstelt dat de tijdens de jeugd jaren opgedane ervaringen, bijvoorbeeld schaarste in financiële hulpbronnen, kansen op onderwijs, werkloosheid, niet alleen op dat moment, maar ook in het latere leven herkenbaar zijn en doorwerken in de vorm van verschillen in levenslopen, waardenoriëntaties en gedragspatroon. Becker is minder geïnteresseerd in het ontstaan van generatie-eenheden (zoals Mannheim), maar veel meer in de doorwerking van de tijdens de formatieve periode opgedane (collectieve) ervaringen en mogelijkheden in het latere

leven. De rode draad door Beckers betoog is dan ook dat elke generatie op haar eigen wijze kansen heeft in en zal reageren op de (on)mogelijkheden van de huidige en toekomstige (stagnerende) verzorgingsstaat. Uitgaande van drie elkaar in somberheid overtreffende scenario's die het Centraal Planbureau in 1992 ontwikkelde, laat Becker zien dat vooral de leden van de stille generatie en de protestgeneratie veel offers zullen moeten brengen (de voorzieningen zullen inkrimpen), terwijl de leden van de verloren generatie het mogelijkwerwijs beter kunnen krijgen, omdat er dan een tekort aan arbeidskrachten zal zijn.

Beckers generatiepatroon heeft ontegenzeggelijk iets charmants, maar ook iets dat tegenstaat. Het charmante is erin gelegen dat zijn indeling nauw aansluit bij de alledaagse ervaring (Becker wijst daar ook op als extra ondersteuning voor de geldigheid van zijn patroon). Wij zijn geneigd in termen van generaties te denken en het is dan ook geen wonder dat deze beschouwing zo veel journalistieke aandacht kreeg. Er zit natuurlijk wel een kern van waarheid in. Wie zal (durven) ontkennen dat de generatie van 1945-1950 het op de arbeidsmarkt zoveel gemakkelijker heeft gehad dan degenen die tien-vijftien jaar later zijn geboren? Maar Beckers ordening irriteert ook. Dat gevoel wordt vooral opgeroepen wanneer je, zoals Becker zelf ook doet, jezelf als maatstaf neemt. Becker beschrijft in de inleiding zijn eigen levensloop - geboren in 1933, al voor het afstuderen een baan, een snelle carrière, op 35-jarige leeftijd hoogleraar - als typerend voor de leden van de stille generatie. Die generatie komt er in alle opzichten in dit boek goed af: zij is hardwerkend, heeft een hoog arbeidsethos, leeft zuinig, is inventief en zal het ook in de moeilijke toekomst nog ver schoppen. Dit in tegenstelling tot de leden van de protestgeneratie van wie Becker eigenlijk weinig verwacht in moreel opzicht, al is hij wat optimistischer dan in zijn artikel van 1985 toen hij deze generatie kwalificeerde als 'eens potverteerder, altijd potverteerder'. Nu wil het geval dat ikzelf (nog net) tot deze protestgeneratie behoor en mij niet in alle opzichten in Beckers typering van de leden van die generatie wens te herkennen. Ik ben geen neo-romantische macro-bioot; nooit geweest ook!

De vraag is daarom wat Beckers generatie-indeling waard is. Is die niet te grof en is hij niet te eclectisch te werk gegaan? Naar mijn mening is dat laatste het geval. De schets van elk der generaties is

vrij subjectief; er wordt naar grootste gemene delers gezocht, terwijl afwijkingen onderbelicht blijven. Het identificeren van de protestgeneratie met vegetarisme is daarvan een voorbeeld; het typeren van de sfeer van de leden van de stille generatie als hard werken, zuinigheid en weinig deelname aan culturele activiteiten een ander. Een dergelijke generalisering leidt er ook toe dat per generatie een ander deel van de bevolking op de voorgrond treedt. Bij de vooroorlogse generatie gaat het om werkloze land- en industriearbeiders. Voor zijn karakteristiek van de protestgeneratie kijkt Becker uitsluitend naar de scholieren en studenten die aan het einde van de jaren zestig in opstand kwamen. De verloren generatie bestaat weer uit werkloze schoolverlaters. Alsof er in de jaren dertig geen mensen met een goed betaalde baan, in de jaren vijftig geen jongeren met een gering arbeidsethos en in de jaren tachtig geen succesvolle yuppen waren. Ik zou de auteur onrecht doen wanneer ik hier niet vermeldde dat hij dit zelf ook erkent. Het probleem is echter dat hij daar geen consequenties aan verbindt en het overheersende beeld van de generaties intact laat.

Ik wil daarom vraagtekens plaatsen bij de ordenende en voorspelende waarde van Beckers theorie. Hij hanteert een zeer brede definitie van wat een generatie is. In tegenstelling tot Mannheim, bij wie een generatie-*eenheid* slechts een zeer beperkt deel van het leeftijdscohort omvat, lopen bij Becker deze twee vrijwel parallel. Generaties zijn, zegt Becker, clusters van geboortegaargangen die van elkaar worden onderscheiden door trendbreuken. Op basis van de rationele keuze-theorie kiest hij die trendbreuken in de sfeer van sociaal-economische ontwikkelingen. Generaties verschillen van elkaar in de ongelijke *kansen* op de arbeidsmarkt. Dit vormt hun waardenpatroon en gedrag nu en in de toekomst. Niemand zal willen ontkennen dat de omstandigheden waaronder men geboren is een belangrijke invloed hebben op het latere leven. De vraag is alleen of alle leden van een bepaald geboortecohort op een zelfde wijze zullen reageren op de hen geboden, dan wel door hen gemiste kansen. Een goede generatietheorie zou juist dergelijke verschillen moeten kunnen opsporen en niet louter algemene stereotypen bevestigen.

Peter Selten

Signalementen

Historische sociale wetenschap

Genèses. Sciences sociales et histoire, Redactie: 16, Villa Saint-Jacques, 75014 Parijs. Abonnementen: Editions Belin, 8, rue Férou, 75006 Parijs

Sinds in 1990 het eerste nummer verscheen, zijn twaalf afleveringen van dit tijdschrift voor historische sociale wetenschap publiceerd. Het wordt gemaakt door een interdisciplinaire groep van jongere onderzoekers (sociologen, economen, antropologen, historici) en probeert gedegen artikelen te combineren met aandacht voor actuele politieke en maatschappelijke vraagstukken. Dat is een aantrekkelijke en maar zelden beproefde formule. Iedere aflevering heeft een vaste indeling, waarvan het grootste deel in beslag wordt genomen door een thematisch dossier. Onderwerpen die hierin aan de orde kwamen zijn: geschiedwetenschap, vakbonden, vrouwen, ordehandhaving, natie en nationalisme, geld, de drie ideologieën (conservatisme, liberalisme, socialisme). In de rubriek *savoir-faire* gaat het om onderzoekservaringen (archiefproblemen, ervaringen met het onderzoeksdagboek, Franse vertalingen van uitheemse termen, een discussie over statistische tijdreeksen). De rubriek 'Venster' richt de aandacht op ontwikkelingen in het buitenland door middel van interviews en overzichtsstukken. Hierin werd vooral aandacht geschonken aan historisch onderzoek: Amerikaanse vrouwengeschiedenis, Duitse *Alltagsgeschichte*, Italiaanse sociale geschiedenis, Engelse en Amerikaanse stadsgeschiedenis. De rubriek 'Documenten' biedt niet eerder gepubliceerd materiaal dat door een specialist van commentaar wordt voorzien. Zo werd een interessante brief afgedrukt uit 1928 van Paul Claudel, de schrijver en toenmalige Franse ambassadeur in New York, over de net ingezette koersdalingen op Wall Street. Hij bericht over de geruchten en meningen die de ronde doen, en geeft een beknopte analyse. Meer gericht op internationale debatten is de rubriek met besprekingsartikelen, waarin review essays verschenen over markttheorie, historische antropologie, burgerschap,

de sociologie van emoties. Ieder nummer wordt afgesloten met een serie beknopte besprekingen van zeer goed gekozen boeken en artikelen.

Johan Heilbron

Bankovervallers

G.J. Kroese & R.H.J.M. Staring, *Prestige, professie en wanhoop. Een onderzoek onder gedetineerde overvallers*. Arnhem: Gouda Quint b.v., 1993. (Onderzoek en beleid/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, ISSN 0923-6414; 124). ISBN 90-387-0129-2. 217 pp., f 44,50.

Dit is een fascinerend boek, vermomd als onderzoeksrapport. De onderzoekers, bekend van een voorpublicatie in het *AST* ('Je gaat niet naar binnen met een bosje bloemen', *AST* 18, (1991) 3, 76-96) zijn erin geslaagd met drieënveertig overvallers uitvoerige gesprekken te hebben over hun criminele carrière. Daarnaast gebruikten ze aanvullend materiaal, zoals processen-verbaal en gesprekken met rechters. Een problematische jeugd is voor de overvallers (alle mannelijk) vrijwel standaard, een hoog scholingsniveau een uitzondering: maar toch, twee van de 43 hebben een hbo of universitaire opleiding voltooid. De meesten waren weinig geïnteresseerd in 'legaal werk': 'Ik kan er niet tegen als iemand me vertelt wat ik moet doen. En voor dat geld!' Veel jongens beginnen een criminele carrière, maar haken af omdat ze een vriendin krijgen, of werk, of omdat ze het lef niet hebben: 'Je moet het geestelijk aankunnen. Het is heel zwaar, dit leven. Veel vallen op een gegeven moment af. Sommigen komen er doorheen. De jongens die er doorheen komen die hebben dan uiteindelijk topkennis.' Overvallers van banken, benzinestations en dergelijke instellingen zijn vaak gewend aan veel geld. 'In het weekend had ik altijd een vast bedrag bij me, tienduizend voor het weekend en dan kijken hoever je komt. Je kwam even thuis om te douchen en te scheren, even slapen en een taxi weer en weg wezen, feesten. Ja,

het is wel eens gebeurd dat ik een rug of vijftig opmaakte, maar dan met een gokje erbij en dan verloor je wel eens wat.'

Dikwijls opereert men niet alleen. 'Als er veel loketten zijn, ga je met zijn drieën. Als het een iets kleinere bank is dan gewoon met zijn tweeën.' Professionals - zoals de gevorderde bankovervaller wordt genoemd, in tegenstelling tot de beginner en de wanhoops-overvaller - besteden veel tijd en energie aan het zgn. 'afleggen', het nauwkeurig observeren van het object. Ze kopen nieuwe wapens - van een tweedehandse weet je nooit of er niet eerder een moord mee is gepleegd, en dan moet je je daar weer uitpraten - en laten auto's stelen. Een professional maakt vervolgens gemiddeld f 126.000 buit, tegenover een beginneling gemiddeld f 40.000. Geweld wordt niet altijd gebruikt, meestal is het voldoende ermee te dreigen. De kans op ongelukken neemt toe als de daders nerveus zijn, en degenen die overvallen worden niet 'sportief' meewerken. Meestal komt de overvaller goed weg, de hele handeling neemt betrekkelijk weinig tijd in beslag en voordat politie is gearriveerd, is men al op weg naar het huis van één van de daders om de buit te verdelen. Arrestatie is dan ook vaak het gevolg van een samenloop van omstandigheden: loslip-pigheid, verklikken, opscheppen door de daders zelf, ostentatief ver-toon van rijkdom.

Veel aandacht besteden de auteurs aan de motieven van de daders, hun afkeer van de wereld van 'de burgers' en hun verwachtingen over de toekomst. De sociologie van crimineel gedrag is door dit rapport met een buitengewoon interessante monografie vermeerderd.

Bernard Kruihof

Vissers

Rob van Ginkel, *Tussen Scylla en Charybdis: een ethnohistorie van Texels vissersvolk (1813-1931)*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1993. 348 pp., geill., f 37,50, ISBN 90- 73052-69-6.

Dat vissers tot de verbeelding blijven spreken wordt door de studie van Rob van Ginkel kracht bijgezet. Zijn vlot leesbare dissertatie,

waarop hij met lof promoveerde, behandelt twee Texelse dorpen, Oosterend en Oudeschild, en vooral hun oestertelende inwoners. Een schat aan bronnen wordt opengelegd met behulp van een vergelijkend perspectief. Het specifieke probleem dat Van Ginkel aansnijdt, is 'gemeengoed', een voor vissers vertrouwd maar problematisch begrip. De bioloog Hardin beweerde in 1968 dat gemeengoederen gedoemd zijn ten onder te gaan door overexploitatie en roofbouw, aangezien mensen individueel en rationeel handelen om te overleven zonder rekening te houden met collectieve belangen - een these die bekendheid verwierf onder de naam 'the tragedy of the commons'. Slechts privatisering van het gemeengoed of overheidsingrijpen kon volgens Hardin de ergste misstanden voorkomen. Hardins stelling, een variant op de *homo economicus*, is in de jaren zeventig en tachtig onder vuur komen te liggen. Vooral antropologen verdedigden dat juist traditionele systemen van beheer van gemeenschappelijk eigendom er zorg voor droegen overexploitatie te voorkomen. Van Ginkels tactiek is tussen beide stellingnames heen te laveren, als een goed visserman betaamt. Hij betoogt dat de 'tragedie van de gemene gronden' niet te vermijden is door privatisering van deze gronden of door overheidsingrijpen, zoals Hardin beweert, noch door lokale en meer 'traditionele' beheerssystemen. Hij onderbouwt dit met de Texelse geschiedenis waarin zulke regimes de exploitatie van de zee afwisselend domineerden. Van belang in dit betoog is dat van Ginkel niet eenzijdig - zoals vele antropologen - kiest door een contextualisering van de handelingen van mensen een doel toe te dichten dat overeenkomt met natuurbeheersing. Alsof mensen zichzelf doelbewust zouden benadelen met het oog op het overleven van de gemeenschap of het collectief goed. Hij toont aan dat Texelse vissers zeer flexibel handelen en dat het doel daarvan gericht was op het individueel economisch overleven, binnen de grenzen van hun eigen sociale en culturele gemeenschap. In deze zin verwerkt en verfijnt Van Ginkel de stellingname van Hardin. Die flexibiliteit is zichtbaar in allerlei strategieën van aanpassing. Die lopen uiteen van overschakeling op andere hulpbronnen (ecologische risicospreiding), toepassing van nieuwe technieken en technologieën, collectieve organisatie (sociale risicospreiding) tot het verrichten van loonarbeid in andere bedrijfstakken (economische risicospreiding). Dat alles had

als onbedoeld effect dat de uitputting van maritieme hulpbronnen werd voorkomen. De individuele adaptieve strategieën van vissers zijn - zoals van Ginkel uitdrukkelijk stelt - pas achteraf als een algemeen aanpassingsproces te beschrijven, maar dan wel als een proces dat onbedoeld was en blind verliep. Dit laatste mag een vingerwijzing zijn voor alle comités, commissies, belangengroeperingen, overheidsinstellingen die met goede en minder goede intenties trachten lokale, nationale en internationale gemene goederen bewust voor de ondergang te behoeden.

Hans Marks

Literatuur- en kunstsociologie

Timothy J. Reiss, *The Meaning of Literature*. Ithaca/London: Cornell University Press, 1992.

Nathalie Heinich, *Du peintre à l'artiste. Artisans et académiciens à l'âge classique*. Paris: Editions de Minuit, 1993, 302 pp., fr. 148.

Jacqueline Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993, 455 pp., f 59,50.

Voortbordurend op zijn *The Discourse of Modernity* (1982), wijdt Timothy Reiss zich in deze nieuwe studie aan de opkomst van de moderne opvatting van literatuur. Hij laat zien dat de denkbeelden hierover in de loop van de 17e eeuw sterk veranderden, en dat die veranderingen zich voltrokken in samenhang met politieke en staatkundige hervormingen. Het zou deze nieuwe literatuuropvatting zijn geweest, die in de 18e eeuw werd samengevat in esthetische theorieën en uiteindelijk werd gesystematiseerd door Hegel. Hoewel zijn verhaal plausibel is, overtuigt zijn analyse niet. Ondanks zijn bedoeling de literatuurgeschiedenis te contextualiseren doet hij toch niet veel meer dan commentaar leveren op afzonderlijke teksten. De verbanden met staatsvorming zijn veel te globaal en eigenlijk ook nergens onderwerp van onderzoek. Zijn voornaamste tekortkoming is wel dat hij vrijwel geheel voorbijgaat aan de ontwikkeling van

literaire netwerken en instellingen. Dat is na Alain Viala's belangwekkende *Naissance de l'écrivain* (1985), dat over dezelfde periode gaat, teleurstellend. *

Met de studie van Nathalie Heinich is de kunstsociologie in zeer korte tijd een derde belangrijk boek rijker. Na Pierre Bourdieu's *Les règles de l'art* (1992) en Raymonde Moulins *L'artiste, l'institution, le marché* (1992) behandelt Heinich voor de beeldende kunst ongeveer dezelfde periode als Reiss. Anders dan bij Reiss is het resultaat een belangrijke bijdrage aan de kennis van culturele regimes in de vroeg-moderne tijd. De periode die ze behandelt loopt van de oprichting van de *Académie de peinture et de sculpture* (1648) tot aan het einde van de 18e eeuw. De academische erkenning van de schilderkunst betekende een opwaardering van het werk van een kleine groep schilders en tekenaars, die voortaan geen ambachtslieden meer waren, maar wier werk gerekend werd tot de 'vrije kunsten'. Heinich geeft een nauwkeurige beschrijving van tal van gevolgen van deze academisering, die in de 18e eeuw uitmondt in de vorming van begrippen als 'schone kunsten' en 'kunstenaar'. Heel overtuigend laat ze zien waarom de academisering van de kunst een voorwaarde is geweest voor de opkomst van de autonome kunst in de negentiende eeuw.

Jacqueline Bel richt zich niet op kunstenaars en hun werk maar op de oordeelsvorming daarover. Uitvoerig heeft ze in kaart gebracht welke romans en novellen tussen 1885 en 1900 in achttien Nederlandse tijdschriften het meest besproken werden. Na een beschrijving daarvan bezieet ze hoe deze in opeenvolgende literatuurgeschiedenissen (tot 1990) zijn ingedeeld en beoordeeld. Over het kleine aantal auteurs dat voortleeft, blijkt snel overeenstemming te bestaan: een eenmaal vergeten schrijver keert maar zelden terug in de canon, al zijn er af en toe succesvolle rehabilitatiecampagnes (zoals die van Ter Braak met betrekking tot Paap en Daum). Binnen dit selectieve corpus van gecanoniseerd werk doen zich in de loop der tijd wel wisselingen voor. Zo verschuift de waardering voor Couperus gaandeweg van de koningsromans en sprookjes naar de Haagse romans. Het beeld dat Bel schetst is intrigerend maar blijft nogal vaag omdat ze niet ingaat op de critici zelf. Als ze aandacht zou hebben besteed aan hun positie, hun onderlinge relaties, de media waarvoor ze werken, hun publiek en - niet in de laatste plaats - hun

relaties tot de schrijvers, dan was het mogelijk geweest de dynamiek te analyseren die aan processen van oordeelsvorming ten grondslag ligt. In plaats van langs die weg een verklaring te zoeken voor haar bevindingen sluit ze nu af met een pleidooi voor een literatuurgeschiedenis, waarin voortaan ook plaats is voor vergeten richtingen (de nieuwe mystiek) en subgenres (tendensroman, Indische roman).

Johan Heilbron

Petrus Regout en zijn arbeiders

Ad van Iterson: '*Vader, raadgever en beschermer*'. *Petrus Regout en zijn arbeiders 1834 - 1870*. Maastricht: UPM 1992, 197 pp.

In dit proefschrift probeert Ad van Iterson na te gaan hoe in de begintijd van de industrialisering in West-Europa ondernemers, Regout in het bijzonder, arbeiders recruteerden, beheersten en aan hun bedrijven bonden. In die tijd kenden fabrikanten volgens Iterson nog geen beproefde vormen van 'personeelsbeleid', iedere fabrikant stond voor de noodzaak zijn eigen *stijl* te zoeken. Omdat daarvoor geen duidelijk geformuleerde doelen en uitgangspunten bestonden werden die stijlen gekenmerkt door *ambigue* drijfveren en voelden de fabrikanten zich genooddaakt hun beleid te *legitimeren* voor zichzelf en de publieke opinie. Na deze interessante uitgangspunten verwachtte ik een diepgaand onderzoek naar de ontwikkeling van het personeelsbeleid bij Regout. Van Iterson gaf echter de voorkeur aan een andere weg. Ondanks de titel gaat bijna tweederde deel van het boek over de algemene kant van de problematiek.

Na het inleidende hoofdstuk vertelt Van Iterson kort de geschiedenis van de glas-, kristal- en aardewerfabrieken van Regout in Maastricht. Vervolgens behandelt hij de industrialisering aan het begin van de negentiende eeuw in West-Europa, die in in de Lage Landen en in Maastricht. De belangrijkste conclusie van dit hoofdstuk is dat Regout, ook al stond zijn bedrijf op Nederlandse bodem, als een typisch voorbeeld van een Belgische ondernemer

beschouwd moet worden. In hoofdstuk 4 construeert Van Iterson het begrippenstelsel dat hij meent nodig te hebben om het personeelsbeleid (problemen van werving, behoud en beheersing) in de begintijd van de industrialisering in Westeuropa te kunnen analyseren. Hij onderscheidt attractie-, ontmoedigings-, restrictie- en bemoedigingsmiddelen. De manieren waarop die gecombineerd kunnen worden vormen een continuüm dat varieert van een paternalistische tot een liberale stijl. Op dit continuüm vond iedere ondernemer, gedreven door omstandigheden en eigen creativiteit zijn plaats. Dit in 48 pagina's ontwikkelde model wordt in de volgende 55 pagina's summier toegepast op de, als paternalistisch gekarakteriseerde, stijl van Regout.

Een zeer merkwaardige argumentatie gebruikt Van Iterson bij het aantonen van de persoonlijke kenmerken van die stijl. Terwijl hij Regout eerst karakteriseerde als een typisch Belgische ondernemer, meent hij vervolgens het persoonlijke van zijn stijl te kunnen aantonen door te laten zien hoe die van de Nederlandse gewoonten afweek. De voornaamste vraag die dit boek bij mij oproept is waarom Van Iterson niet veel meer energie heeft gestoken in zorgvuldig onderzoek naar de ontwikkeling van personeelsbeleid bij Regout.

R. Stokvis